

ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ НА ОСВІТУ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША: ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ТА СПРЯМОВАНІСТЬ ОСВІТИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Продан В.І.,
доктор філософії,
асистент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3805-5150>
e-mail: viktoriia.prodan@uzhnu.edu.ua

Продан В.І. Філософські погляди на освіту Пантелеймона Куліша: до питання про сутність та спрямованість освіти як конституційно-правової категорії.

В межах даної статті нами розглядаються філософські погляди видатного українського письменника та громадського діяча Пантелеймона Куліша стосовно сутності та спрямованості освіти. Стаття присвячена вивченню концепції освіти у контексті конституційно-правових аспектів, що визначають роль освіти в формуванні національної ідентичності та громадянського суспільства.

В роботі розглядаються основні ідеї, які висвітлює Пантелеймон Куліш у своїх творах та публікаціях щодо значення освіти як складової розвитку особистості та формування національної свідомості. Зокрема, стаття розглядає філософські аспекти освітнього процесу, підкреслюючи роль української мови та культури в освітньому середовищі.

Аналізується, як погляди Куліша можуть бути застосовані у контексті конституційно-правових питань, що стосуються освіти. Зокрема, встановлено, що погляди Пантелеймона Куліша можуть бути застосовані у контексті конституційно-правових питань, що стосуються освіти через наступні ключові аспекти:

- *мовна та культурна ідентичність* (акцент на рідній мові та культурі у процесі освіти. Зокрема, погляди філософа можна застосовувати в контексті прав людини на освіту, що включає право на вивчення та використання власної мови в освітньому процесі);
- *формування громадянської свідомості* (підкреслення значення освіти в формуванні національної ідентичності та громадянської свідомості. Зазначене, зокрема, може викликати необхідність в конституційних принципах, які гарантують доступ до освіти, її якість та напрямок, спрямований на розвиток громадянського самоусвідомлення);
- *право на доступну освіту* (Куліш підтримував ідею доступності освіти для всіх верств суспільства. Його погляди можна інтегрувати в конституційні принципи, що стосуються загального права на освіту та її відповідність принципам соціальної справедливості);
- *роль сім'ї в освіті* (погляди філософа щодо ролі сім'ї у вихованні можуть сприяти забезпеченню розвитку та утворенню інституту сім'ї в контексті конституційних гарантій. Останнє може включати право батьків на виховання дітей та відповідальність за їхню освіту тощо).

Стаття відкриває нові шляхи розуміння філософії освіти Куліша в контексті її ролі у суспільному та конституційному розвитку.

Ключові слова: освіта, право на освіту, конституційно-правове регулювання права на освіту, філософія освіти.

Prodan V.I. Philosophical views on education by Panteleimon Kulish: on the question of the essence and direction of education as a constitutional and legal category.

Within the scope of this article, we consider the philosophical views of the outstanding Ukrainian writer and public figure Panteleimon Kulish regarding the essence and direction of education. The article

is devoted to the study of the concept of education in the context of constitutional and legal aspects that determine the role of education in the formation of national identity and civil society.

The work examines the main ideas highlighted by Panteleimon Kulish in his works and publications regarding the importance of education as a component of personality development and the formation of national consciousness. In particular, the article examines the philosophical aspects of the educational process, emphasizing the role of the Ukrainian language and culture in the educational environment.

It is analyzed how Kulish's views can be applied in the context of constitutional and legal issues related to education. In particular, it was established that the views of Panteleimon Kulish can be applied in the context of constitutional and legal issues related to education due to the following key aspects:

- linguistic and cultural identity (emphasis on the native language and culture in the educational process. In particular, the views of the philosopher can be applied in the context of human rights to education, which includes the right to learn and use one's own language in the educational process);
- formation of civic consciousness (underscoring the importance of education in the formation of national identity and civic consciousness. This, in particular, may cause the need for constitutional principles that guarantee access to education, its quality and the direction aimed at the development of civic self-awareness);
- the right to accessible education (Kulish supported the idea of accessible education for all layers of society. His views can be integrated into the constitutional principles concerning the general right to education and its compliance with the principles of social justice);
- the role of the family in education (the philosopher's views on the role of the family in education can contribute to ensuring the development and approval of the institution of the family in the context of constitutional guarantees. The latter can include the right of parents to raise children and responsibility for their education, etc.).

The article opens new ways of understanding Kulish's philosophy of education in the context of its role in social and constitutional development.

Key words: education, right to education, constitutional and legal regulation of the right to education, philosophy of education.

Постановка проблеми. Філософія освіти є галуззю прикладної або практичної філософії, що займається питаннями правової природи, цілей, змісту та спрямованості освіти, а також – філософськими проблемами, що виникають з теорії та практики освіти. Так, предмет філософії освіти охоплює як основні філософські питання (наприклад, природу знань, які варто викладати, характер освітньої рівності та справедливості тощо), так і проблеми, що стосуються конкретної освітньої політики та практики (наприклад, бажаність стандартизованих навчальних програм і тестування, соціальні, економічні, правові та моральні аспекти конкретних механізмів фінансування, обґрунтування рішень щодо навчальних програм тощо).

Точку зору, згідно з якою освіта головним чином передбачає виховання розуму чи раціональності, з різними формулюваннями та кваліфікацією сприйняли більшість філософських діячів. Її також продовжують захищати сучасні філософи освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вченими ретельно досліджувалися різні аспекти життя та діяльності П. Куліша, зокрема його історико-культурна, етнографічна, перекладацька, видавнича, лінгвістична, літературна та культурно-громадська діяльність. Вчені та культурні діячі кінця XIX – початку XX століть, такі як Б. Грінченко, Д. Дорошенко, О. Маковей, В. Петров, В. Шенрок, В. Щурат та інші, досліджували біографію П. Куліша та аналізували його вплив на культурний та літературний процес. Розвиток вітчизняної педагогічної науки також передбачає сучасне осмислення та об'єктивне вивчення історико-педагогічних явищ, і в цьому контексті вчені, такі як О. Адаменко, М. Богуславський, Л. Ваховський, Н. Гупан, Н. Дічек, О. Коновець, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та інші, досліджують різні аспекти педагогічних вкладів П. Куліша, як активного учасника національного просвітницького руху та пропагандиста національної ідеї.

Метою статті є дослідження питання сутності та спрямованості освіти як конституційно-правової категорії крізь призму наукового підходу П. Куліша.

Виклад основного матеріалу. П. Куліш відомий не тільки як літератор, мовознавець, етнограф, редактор, видавець, педагог та інший культурний діяч, але і як історіософ, який інтегрував

та синтезував різні галузі знань про Україну та українців в їхній різноманітності. Його багатогранна особистість формувалася на основі природних здібностей. У відзначенні 180-річчя від дня народження Куліша наголошується, що він мав природні нахили до історії, філософії, а також до демократичних та аристократичних (духовних) ідей. Усі його твори завжди відзначалися ідеєю любові до України та її народу, поняттям про їхнє відродження, єдність та піднесення до рівня найбільш розвинених народів світу [1].

Так, у рамках історичного контексту XIX століття, П. Куліш вбачав розвиток освіти серед ключових чинників у створенні етнонаціональної спільноти. Філософ виявляв інтерес до вдосконалення системи освіти як для дорослих, так і для молодого покоління. У своїх зусиллях з вирішення проблеми розвитку рідної мови, він опублікував «Граматику» – перший україномовний буквар в Східній Україні, яка належала Російській імперії у XIX столітті, що був вперше надрукований у Санкт-Петербурзі у 1857 році. До появи буквара Куліша не існувало жодного підручника на українській мові. В царській Росії панувала думка, що українська мова не є самостійною мовою, а лише діалектом російської, який придатний лише для повсякденного спілкування. У науці, освіті, церкві, діловому спілкуванні та інших сферах використання української мови було визнане неприпустимим. У славнозвісному Валуєвському циркулярі 1863 року підкреслювалося, що українська мова ніколи не існувала і не може існувати, визнаючи виключно російську мову [2].

З численної творчої спадщини П. Куліша особливу увагу можна приділити таким його творам, як «Викохуйте дітей» (1868), «Рідне слово», «Повість про український народ» та «Викохування дітей за підмогою школи» (1869). У підході П. Куліша в творі «Викохуйте дітей», поняття «викохування» співвідноситься зі «вихованням» в звичайному розумінні. За автором, цей процес повинен базуватися на любові, особливо батьківській, і його розуміння виховного процесу наочно відображається в початку спостережень від моменту народження дитини [3].

У своїй статті «Викохування дітей за підмогою школи» П. Куліш досліджує відношення до української школи в той період з боку родин, громади та соціальних установ. Він викладає свою точку зору щодо ролі народної школи, місця та функцій вчителя, а також впливу шкільної освіти на виховання та формування молодого покоління. П. Куліш наголошує на тому, що: «...щасливим народом є той, який має добрі школи, і організувати добрі школи є не настільки важким завданням як через недоліки або фінансову убожество, але в першу чергу, через стереотипи, що залишаються віддавна й переймаються з покоління в покоління». Він вказує, що шкільні стереотипи залишаються незмінними через те, що школа, подібно до минулого, є під владою правлячої або підтримуючої влади. Всі навчальні заклади контролюються міністерством, і сама школа через свої норми та правила впливає на початкову освіту, включаючи домашнє навчання поза стінами школи.

П. Куліш приводить позитивний приклад провадження початкової школи в США з використанням активної участі громадськості. З аналізу напрацювань філософа випливає висновок, що школа перестане існувати як тривожне місце як для батьків, так і для дітей, лише тоді, коли вона стане новою домівкою для дитини з новими правами і радощами громадськості [4].

Відповідно до філософських роздумів П. Куліша, суспільство та держава повинні базуватися на принципах «громадянина, який формує цивілізацію» як «громадянський стан» людини. На поточному етапі важливо визнати, що рідне слово та українська мова є необхідними джерелами, вираженими в «Хуторній поезії, Зазивному листі до української інтелігенції» (1882). У цьому тексті філософ закликає українську інтелігенцію активно захищати свою рідну мову, висловлюючи стурбованість, що вона – мова великих предків, опинилася у забутті. Він розкриває своє обурення від поширення штучно створеної мови або застарілої мови у монастирських писарнях, а також від прийняття польцизмів серед поважних людей та в розмові в родинах [5].

У вступі до поеми «Магомет і Хадиза» (1883), П. Куліш закликав своїх читачів розвивати науку на основі народної педагогіки і передавати її від покоління до покоління. Він стверджував: «Особмося, брати, як птах на'зді високім, рятуймо чистую любви науку, злучаймо праведність із розумом глибоким. Нехай достанеться від діда внуку, і всолодить його потомкам жизни муку» (використана мова оригіналу) [6].

У поемі «Маруся Богуславка» (1899). П. Куліш критично розглядає схоластику та церковні догмати, які домінували у навчальному процесі староруської епохи. Як активний захисник української мови, він з боєм відчував зневажливе ставлення до рідної мови та відмову від неї на користь іншої. Він висловлював осуд до тих: «... які ігнорували рідну мову, вважаючи її за найкращий інструмент національної любові та народолобства. Тих, які віддалилися від мови, він

характеризував як осіб, які зробили мову, даровану Богом і насичену творчим духом, мовчазною, і як тих, що засуджують своїх співвітчизників, як стратенців, які любили свій край...» (використано мову оригіналу) [7].

Так, П. Куліш, захищаючи ідею розвитку освітньо-наукової та культурної сфери українського суспільства, підготував і видав низку критичних статей. Серед них, зокрема: «Передне слово до громади. – Погляд на українську словесність» (1860), «Характер і завдання української критики» (1861), «Простонародність в українській словесності» (1862), «Чого вартує Шевченко як поет народний» (1862) [180] та інші. Для підвищення рівня освіти він також активно видавав доступні книги, серії «Сільська бібліотека» (1860–1862) у власній друкарні, заснованій ним у Петербурзі. Протягом 1860–1862 років вийшло 39 видань з творами Т. Шевченка, Марка Вовчка, Ганни Барвінок, Г. Квітки-Основ'яненка та інших. Ці видання відрізнялися простотою оформлення з якісним виконанням [8].

Однак, аналізуючи творчість П. Куліша, важливо відзначити, що у його «хутірській філософії» виникає власна концепція освіти та освіченості, яка виходить за межі уявлення про завдання та принципи освіти, характерні для його попередників і сучасників. Згідно з П. Кулішем, формування особистості як вільного суб'єкта розпочинається з моменту народження. Він розрізняє ситуацію, коли вільний природний рух новонародженого обмежений, від того випадку, коли дитина, ще будучи немовлям, має можливість вільно рухатись своїм тілом, не зіткнувшись із якими-небудь обмеженнями.

Якщо новонароджене немовля від самого початку вільно користується певною свободою як своїм природним станом, то подальший процес його становлення як особистості, твердження філософа, пов'язаний із систематичним навчанням у «батьківській» школі». Ця школа характеризує «батьківську» науку для хлопчиків і «материнську» науку для дівчат. Важливо відзначити, що для П. Куліша його власна родина слугувала особливим зразком «батьківської» школи [9].

Зокрема, Пантелеймон Куліш розглядав «домашню» освіту не лише як стартову точку для формування особистості, але й як основу для подальшого освітнього процесу. Більше того, у «сімейному» вихованні він вбачав перетин усіх принципів функціонування особистості, характерних для суспільства. Це не лише передбачало, що батьки повинні ділитися своїм життєвим досвідом з дітьми від самого дитинства, але і вказувало на те, що саме завдяки батькам діти перші здатні виходити за межі обмеженого світу родини та вступати в «широкий» світ, що представлений світом їхньої Батьківщини [10].

Як справедливо зазначає О.О. Кравченко, П. Куліш підтримував ідею трьохрівневої освіти: передшкільне сімейне виховання, навчання в школі та вища освіта. Він акцентував увагу на важливості співпраці між сім'єю та школою, на взаємодоповненні виховного впливу родинної педагогіки та шкільного навчально-виховного процесу, підкреслюючи взаємодію та підтримку між ними. У цьому контексті він висував високі вимоги до особистих якостей вчителя, таких як різнобічна підготовка та високий рівень духовної культури. За переконанням П. Куліша, процес навчання повинен ґрунтуватися на науково розроблених методах. Крім того, він підкреслював важливість використання вітчизняного досвіду та зарубіжного досвіду в практиці шкільної освіти з метою взяття на озброєння кращих педагогічних досягнень передових країн світу [11, 12].

Висновки. Пантелеймон Куліш розглядав освіту як ключовий елемент формування національної свідомості та самосвідомості. Він підкреслював важливість освіти для розвитку особистості та патріотизму. Освіта в його уявленні повинна бути національно орієнтованою, заснованою на рідній мові та культурі. Куліш активно підтримував роль сім'ї в освіті, вважаючи «батьківську» науку неперевершеною у передачі моральних цінностей та національного досвіду.

Він підкреслював потребу в україномовному навчанні, врахуванні історії та культурних традицій у навчальному процесі. Також Куліш вважав за важливе поєднувати освіту з вихованням, ставлячи перед собою завдання формувати не лише розумові, але й моральні якості учнів.

У своїх творах та публікаціях філософ наголошував на важливості української мови як засобу утвердження національної ідентичності та висловлював протиположність запозичення іноземних освітніх підходів без врахування національних особливостей.

Разом з тим, підкреслимо, що погляди Пантелеймона Куліша можуть бути застосовані у контексті конституційно-правових питань, що стосуються освіти через наступні ключові аспекти:

- *мовна та культурна ідентичність.* Куліш акцентував значення рідної мови та культури у процесі освіти. Його погляди можна застосовувати в контексті прав людини на освіту, що

- включає право на вивчення та використання власної мови в освітньому процесі. Зазначене може характеризуватися або доповнюватися відповідними конституційними гарантіями.
- *формування громадянської свідомості*. Куліш підкреслював значення освіти в формуванні національної ідентичності та громадянської свідомості. Зазначене, зокрема може викликати необхідність в конституційних принципах, які гарантують доступ до освіти, її якість та напрямок, спрямований на розвиток громадянського самоусвідомлення.
 - *право на доступну освіту*. Висловлюючи турботу про розвиток освіти, Куліш підтримував ідею доступності освіти для всіх верств суспільства. Його погляди можна інтегрувати в конституційні принципи, що стосуються загального права на освіту та її відповідність принципам соціальної справедливості.
 - *роль сім'ї в освіті*. Погляди Куліша на роль сім'ї у вихованні можуть сприяти забезпеченню розвитку та утвердженню інституту сім'ї в контексті конституційних гарантій. Останнє може включати право батьків на виховання дітей та відповідальність за їхню освіту тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кононенко П., Кононенко Т. Могутній талант. Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення: *Зб. наук. праць до 180-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша* / За заг. ред. П.П. Кононенка та І.С. Плюща. К.: МП Леся, 2000. С. 8–26.
2. Лазарева В.Т. Соціотворчий потенціал філософських поглядів Пантелеймона Куліша. Дис. канд. філ. наук. Київ. 2015. 205 с.
3. Веркалець М.М. Освітньо-педагогічна спадщина (До 170-річчя з дня народження П. Куліша). Радянська школа. 1989. № 8. С. 86–88.
4. Виховання дітей за підмогою школи. Пантелеймон Куліш науково-педагогічна спадщина. (Вибрані твори) / Упоряд. О.О. Кравченко. Умань. 2008. 208 с.
5. Куліш П.А. Зазивний лист до української інтелігенції. Хуторна поезія. Львів, 1882. С. 117–137.
6. Куліш П. Магомет і Хадиза. Твори. Київ: Наукова думка, 1998. Т. 2. Поєми. Драматичні твори / Упоряд. і приміт. В.М. Івашкова; ред. тому М.Д. Бернштейн. Київ: Наукова думка, 1998. 2 т. 2-ге вид. С. 6–32.
7. Куліш П. Маруся Богуславка. Твори. Київ: Наукова думка. 1998, 2 т. 2-ге вид. С. 204.
8. Пастушенко О. Просвітницька діяльність П. Куліша. Книги для народу. Творчі та ідейні шукання П.О. Куліша в контексті сьогодення: *Збірник наукових праць до 180-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша* / За заг. ред. П.П. Кононенка та І.С. Плюща. К.: МП Леся, 2000. С. 180–184.
9. Куліш П. Чого стоїть Шевченко як поет народний. Твори: в двох томах. К.: Наукова думка, 1998. Т. 1. С. 38–174.
10. Куліш П. Листи з хутора. Повне збір. творів: в двох томах. К.: Наукова думка, 1989. Т. 2. С. 254–353.
11. Тютюнник О.М. Особа і суспільство у філософії Пантелеймона Куліша. Дис...канд.філ. наук. Київ. 2009. 170 с.
12. Кравченко О.О. Педагогічна та науково-просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша (1819–1897). Автореф. канд. пед. наук. Київ. 2009. 26 с.